

1997-01-01

บทวิจารณ์ "แนวคิดว่าด้วยชนชั้นกลาง ในสังคมไทย" ของ ศิริพร ยอดกมลศาสตร์

พิษณุ พงษ์สวัสดิ์

Follow this and additional works at: <https://digital.car.chula.ac.th/cujss>

Part of the [Social and Behavioral Sciences Commons](#)

Recommended Citation

พงษ์สวัสดิ์, พิษณุ (1997) "บทวิจารณ์ "แนวคิดว่าด้วยชนชั้นกลาง ในสังคมไทย" ของ ศิริพร ยอดกมลศาสตร์," *Journal of Social Sciences*: Vol. 30: Iss. 2, Article 10.

Available at: <https://digital.car.chula.ac.th/cujss/vol30/iss2/10>

This Article is brought to you for free and open access by the Chulalongkorn Journal Online (CUJO) at Chula Digital Collections. It has been accepted for inclusion in Journal of Social Sciences by an authorized editor of Chula Digital Collections. For more information, please contact ChulaDC@car.chula.ac.th.

บทวิจารณ์ “แนวคิดว่าด้วยชนชั้นกลาง ในสังคมไทย” ของ ศิริพร ยอดกมลศาสตร์*

พิชญ์ พงษ์สวัสดิ์

ผู้เขียนขอวิจารณ์งานของศิริพรทั้งสองชิ้นคือบทความ“แนวคิดว่าด้วยชนชั้นกลางในสังคมไทย” (ศิริพร ยอดกมลศาสตร์, 2539) ซึ่งตีพิมพ์ในวารสารสังคมศาสตร์ฉบับนี้และวิทยานิพนธ์ปริญญาเศรษฐศาสตรมหาบัณฑิตชื่อเดียวกัน (ศิริพร ยอดกมลศาสตร์, 2538) โดยใช้บทความนี้เป็นหลักในการวิจารณ์ และทำการแบ่งหัวข้อการวิจารณ์ออกเป็น 3 หัวข้อหลักดังต่อไปนี้

1. ว่าด้วยเรื่องทฤษฎีการศึกษาเรื่องชนชั้นในสังคม
2. ว่าด้วยเรื่องทฤษฎีการนิยามชนชั้นกลางในสังคมไทย
3. ว่าด้วยเรื่องบทบาทของชนชั้นกลางในสังคมไทย

1. ทฤษฎีเรื่องชนชั้นในสังคม

ศิริพรเริ่มต้นบทความโดยอ้างถึงปัญหา “การมิได้กล่าวถึงชนชั้นกลางจากรากฐานทางทฤษฎี” (ศิริพร ยอดกมลศาสตร์, 2539, 143) ว่าเป็นปัญหาสำคัญในการวิเคราะห์ถึงเรื่องของชนชั้นกลาง แนวคิดของ Marx และ Weber ได้รับการนำเข้ามาอธิบายถึงทฤษฎีเรื่องชนชั้นในสังคมตั้งแต่ศตวรรษที่ 19 โดยกล่าวว่าจุดหลักของ Marx อยู่ที่ความสัมพันธ์ของกลุ่มคนกับปัจจัยการผลิต ให้ความสำคัญกับบุคคล 2 กลุ่มในการวิเคราะห์คือชนชั้นนายทุนผู้ครอบครองปัจจัยการผลิต และชนชั้นแรงงานผู้ปราศจากปัจจัยการผลิต ความสัมพันธ์ของทั้งสองมีธาตุแท้เป็นความขัดแย้งจากการครอบงำและกดขี่ขูดรีดของชนชั้นแรก และความขัดแย้งดังกล่าวเป็นพลังผลักดันการขับเคลื่อนพัฒนาการของสังคมทุนนิยม ในขณะที่ของ Weber ต่อมาถูกกล่าวถึงว่าสามารถอธิบายการจัดช่วงชั้นทางสังคมได้หลายมิติกว่าของ Marx

* เสนอในการสัมมนาเรื่อง “เศรษฐศาสตร์การเมืองแนวประวัติศาสตร์” 4 กันยายน 2538 คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ผู้เขียนขอขอบคุณ รศ. ดร. กนกศักดิ์ แก้วเทพ, ผศ. ดร. ไชยันต์ ไชยพร และอาจารย์ณณศวร วงศ์ยานนาวา สำหรับคำแนะนำต่าง ๆ ในระหว่างการจัดเตรียมบทวิจารณ์ชิ้นนี้

ที่เน้นทางด้านเศรษฐกิจแต่เพียงอย่างเดียวในการกำหนดฐานะในทางชนชั้น โดย Weber เพิ่มเรื่อง status และ power เข้าไปในมิติทางสังคมและการเมืองเข้าไปด้วยและให้ความสำคัญกับเรื่องของรายได้ อาชีพ และโอกาสในชีวิต ทำให้ชนชั้นกลางได้รับความสนใจมากกว่าแนวคิดของ Marx ที่ไม่ให้ความสนใจชนชั้นนี้เพราะถือว่ากลุ่มชนนี้ดำรงสถานะนั้นเพียงชั่วคราว (เรื่องเดียวกัน, 143-144) ต่อมาคิริพรได้บรรยายให้เห็นพัฒนาการของทั้งสองแนวคิดนี้ในวิทยานิพนธ์บทที่ 2 (คิริพร ยอดกมลศาสตร์, 2538, 7-24) โดยแบ่งเป็นเรื่องของ Neo Marxist และ Weberian สำหรับ Neo Marxist นั้นคิริพรกล่าวเพิ่มเติมว่า สามารถแบ่งออกเป็นกลุ่มนักวิเคราะห์ในระบบ 2 ชนชั้น (ดังที่กล่าวไปแล้ว) และ 3 ชนชั้น ผ่านแนวคิดของ Bernstein, Poulantzas, และ Wright ที่ให้ความสำคัญกับการดำรงอยู่ของชนชั้นที่สามในระบบทุน (เรื่องเดียวกัน, 11-13) ส่วนในกลุ่ม Weberian นั้นศึกษาผ่าน Darendorf, Parkin, Lockwood, Wright Mills ฯลฯ (เรื่องเดียวกัน, 14-18)

ประเด็นสำคัญที่คิริพรมิได้กล่าวให้กระจ่างชัดก็คืออะไรเป็นที่มาเบื้องหลังของการจัดแบ่งชนชั้นในลักษณะดังกล่าว โดยเฉพาะในแนวคิดของ Marx และ Neo Marxist ที่คิริพรใช้คำว่า 3 ชนชั้นเข้ามาเกี่ยวข้อง ผู้เขียนเห็นว่าในประเด็นนี้เราจะต้องย้อนกลับไปพิจารณาถึงแนวคิด Dialectical Materialism ของ Marx เองที่เข้าไปเป็นปรัชญาเบื้องหลังของแนวการวิเคราะห์การเคลื่อนไหวในประวัติศาสตร์บนความขัดแย้งทางชนชั้นที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งเราจะเห็นได้ชัดว่าในงานของ Marx เองก็ได้กล่าวถึงเรื่องของชนชั้นไว้ในลักษณะใหญ่สองลักษณะคือ ในประการแรกเป็นเรื่องของกลุ่มพลังต่าง ๆ ในสังคมที่เกิดขึ้นในช่วงหนึ่ง ๆ ของประวัติศาสตร์เช่นในงาน The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte (ซึ่งก็ได้พูดว่ามี 3 ชนชั้น) กับในประการที่สองในเรื่องของการพิจารณาเรื่องของพลังขับเคลื่อนทางประวัติศาสตร์ผ่านการต่อสู้ของ 2 ชนชั้นหลักบนความสัมพันธ์ทางการผลิตที่มีลักษณะขูดรีด ดังนั้นประเด็นสำคัญจึงน่าจะอยู่ที่ว่า แนวคิดของ Weber นั้นภายหลังกลับถูกวิจารณ์จาก Neo Marxist เช่น Wright (1985) ว่ามีลักษณะเป็นเพียงการแบ่งคนออกเป็นส่วนใหญ่ (gradational) และตายตัว (static) ทั้งนี้เพราะวางอยู่บนเรื่องของความสัมพันธ์แบบแลกเปลี่ยนในตลาดซึ่งมีนัยยะของความเท่าเทียมกันในด้านโอกาสของการเข้าสู่ตลาดของปัจเจกเท่า ๆ กัน โดยไม่ได้พิจารณาเรื่องของชนชั้นแบบมีนัยยะทางประวัติศาสตร์ซึ่งจะทำให้เห็นว่าแต่ละชนชั้นนั้นมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน (relational) บนพื้นฐานความสัมพันธ์ทางการผลิตซึ่งจะเห็นได้ว่ามีเรื่องของ การกดขี่ขูดรีดเกิดขึ้นในกระบวนการผลิต ซึ่งในลักษณะนี้จะเห็นว่า Marxist จะมีความลุ่มลึกมากกว่าคือมีทั้งการใช้แนวคิดเรื่องชนชั้นในการอธิบายประวัติศาสตร์ และในการวิเคราะห์พัฒนาการทางประวัติศาสตร์

ทัศนคติที่แตกต่างกันในเรื่องต่อมาก็คือเรื่องในระดับของวิธีวิทยา (methodology) ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของจิตสำนึกทางชนชั้นและการเคลื่อนไหวทางชนชั้นที่เกิดขึ้นจากชนชั้นนั้น ๆ กล่าวคือในขณะที่ dialectical historical materialism ซึ่งเป็นปรัชญาเบื้องหลังของ Marxism ได้กำหนดให้การเคลื่อนไหว-

ไวยาวัจกรชนชั้นบนการพัฒนาทางจิตสำนึกเป็นเรื่องที่จำเป็นต้องเป็นไปในประวัติศาสตร์สักวันหนึ่ง หรือมีแนวโน้มที่จะเป็นไปไม่ช้าก็เร็ว พวก Weberian โดยเฉพาะในกลุ่มใหม่ๆ ที่ผนวกเอาเรื่องของความขัดแย้งเข้าไปในการวิเคราะห์เรื่องของชนชั้น กลับมองปรากฏการณ์ด้านการเคลื่อนไหวทางชนชั้นแบบมีจิตสำนึกดังกล่าวในลักษณะของความไม่แน่นอน (contingent) ซึ่งนำไปสู่การเน้นการศึกษาการแบ่งแยกทางสังคมบนพื้นฐานการศึกษาแบบอัตวิสัยที่เพิ่มความซับซ้อนในวิธีการทางวิทยาศาสตร์เช่นคณิตศาสตร์มากขึ้นเรื่อยๆ เช่นงานของ Goldthorpe อย่างไรก็ดี Crompton (1993) ได้ให้ข้อสังเกตว่าทั้ง Marxist และ Weberian ต่างก็มีจุดร่วมทางทฤษฎีที่สำคัญคือแบ่งแยกโครงสร้างและการเคลื่อนไหวจริงของปัจเจกชนหรือกลุ่มคนออกจากกันบนพื้นฐานของการแบ่งแยกการวิเคราะห์ออกเป็นสามขั้นตอนใหญ่คือ

โครงสร้าง → จิตสำนึก → การเคลื่อนไหวทางชนชั้น
(ผลประโยชน์ทางชนชั้น)

2. ทรรศนะในการนิยามชนชั้นกลางในสังคมไทย

“The philosophers have only interpreted the world, in various ways; the point, however, is to change it”

Marx. (1985). *Theses on Feuerbach*.

“Socialism has never and nowhere been at first a working-class movement It is by no means an obvious remedy for the obvious evil which the interests of that class will necessarily demand. It is a construction of theorists, deriving from certain tendencies of abstract thought with which for a long time only the intellectuals were familiar; and it required long efforts by the intellectuals before the working classes could be persuaded to adopt it as their program.”

Hayek. (1967). *The Intellectuals and Socialism*.

ผู้เขียนเห็นว่าหัวข้อเรื่องการนิยามชนชั้นกลางในสังคมไทยนั้นเป็นแกนหลักของงานของศิริพรซึ่งมีลักษณะปะปนกันของทั้งสองส่วนอันสืบเนื่องมาจากประเด็นปัญหาทางทฤษฎีข้างต้นได้แก่ด้านการนิยามว่าใครคือชนชั้นกลางในประวัติศาสตร์ไทยและเขาเหล่านั้นมีบทบาทอย่างไรในประวัติศาสตร์ซึ่งศิริพรได้เริ่มอธิบายเรื่องนี้ในรูปแบบของ survey literature ตั้งแต่หัวข้อที่ 2.2.1. ในวิทยานิพนธ์บทที่ว่าด้วยทฤษฎีการศึกษาเรื่องชนชั้นไปจนถึงบทที่สามที่ว่าด้วยการนิยามว่าใครเป็นชนชั้นกลางในสังคมไทย (ศิริพร ยอดกมลศาสตร์, 2538, 11-45) โดยได้แบ่งกลุ่มงานออกเป็นสามกลุ่มใหญ่คือกลุ่มที่ใช้แนวคิด Marxist กลุ่ม Weberian และกลุ่มที่อาศัยการอธิบายชนชั้นกลางจากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริงตามประวัติศาสตร์ไทยโดยมิได้ยึดถือการวิเคราะห์ตามแนวทางหนึ่งทางใดข้างต้นอย่างเคร่งครัด กลายเป็น

กลุ่มนิยามตามแนวทางสังคมไทย (ศิริพร ยอดกมลศาสตร์, 2538 และศิริพร ยอดกมลศาสตร์, 2539, 144) ประเด็นที่สำคัญก็คือศิริพรมีความระมัดระวังในการจัดกลุ่มงานเพียงใด หรือเป็นการจัดกลุ่มงานที่อาศัยแต่เพียงว่าหากงานชิ้นนั้นมีกรกล่าวอ้างโดยตรงว่าใช้แนวคิดของ Marx หรือ Weber ทางด้านชนชั้นก็จะจับเข้ากลุ่มนั้น ๆ เลย ตัวอย่างเช่นศิริพรไม่ค่อยได้ให้ความสนใจกับงานของ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (2536) มากนักในขั้นนี้เป็นต้น นอกจากนี้แล้วศิริพรก็ได้สนใจที่จะพูดถึงนัยยะของการต่อสู้และผลกระทบทางการเมืองที่ซ่อนอยู่ในกลุ่มต่าง ๆ รวมไปถึงการอธิบายบริบทของการเขียนงานต่าง ๆ เหล่านั้นซึ่งในเรื่องของการนิยามชนชั้นกลางในประเทศไทยผู้เขียนขอวิจารณ์ในรายละเอียด ดังนี้

2.1 การนิยามของ Marxist ไทย

“เศรษฐศาสตร์การเมืองไทยไม่ได้มีลักษณะเป็น “สำนักคิด” หรือ “สกุลทางความคิด” ใดที่ชัดเจน

นภาพร อติวานิชยพงศ์. (2531). พัฒนาการความคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2475 - ปัจจุบัน.

ศิริพรได้อธิบายว่างานของกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมืองแนวประวัติศาสตร์นำโดย จักรทิพย์ นาถสุภา เป็นตัวแทนของกลุ่ม Marxist ซึ่งต่อมาได้แยกย่อยออกเป็นแบบ 2 ชั้น ได้แก่งานยุคเก่าที่เน้นการศึกษาการเปลี่ยนผ่านของสังคมไทยในช่วงประวัติศาสตร์ที่ชนชั้นกลางหมายถึงชนชั้นนายทุนที่อ่อนแอไม่สามารถหลุดพ้นจากระบบศักดินาได้ และงานในยุคใหม่ของทั้ง ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2536) และ วรวิทย์ เจริญเลิศ (2536) ใน สังคิตและผาสุก (บ.ก.) (2536) ที่มีลักษณะเป็นแบบ 3 ชั้นคือ ให้ความสำคัญกับชนชั้นกลางไทยในฐานะกลุ่มทางสังคมที่เป็นจริงซึ่งเริ่มปรากฏชัดเจนตั้งแต่ปี 2500 เป็นต้นมาอันประกอบด้วยข้าราชการและผู้ทำงานอยู่ในสาขาวิชาชีพที่หลากหลาย ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการผลิตอุดมการณ์ทุนนิยมและผลักดันให้อุดมการณ์ดังกล่าวขยายตัวอย่างกว้างขวางแต่ก็มีได้เปลี่ยนแปลงสังคมไปสู่ผู้ยากไร้ (ศิริพร ยอดกมลศาสตร์, 2539, 145) สิ่งที่น่าจะนำมาอภิปรายก็คือไม่ว่าเราจะพิจารณาแนวคิดที่ศิริพรกล่าวถึงในแบบ 2 หรือ 3 ชั้นก็ตามล้วนมิได้ก้าวพ้นไปจากแนวคิดในเรื่องการกำหนดยุคทศวรรษการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมผ่านการพิจารณาชนชั้นต่าง ๆ ในสังคมที่เป็นรากฐานของแนวคิดทางสังคมที่เน้นการปฏิวัติซึ่งเป็นรูปแบบเดิมของงานเขียน Marxist ที่ได้รับอิทธิพลจาก พ.ค.ท. (พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย) โดยเฉพาะผ่านทางประเทศจีนและลัทธิเหมา เช่นงานของ พัฒนา รัชมยุธร (2500) *วิเคราะห์เรื่องชนชั้นของสังคมไทยปัจจุบัน* กล่าวคือนัยยะสำคัญและบริบทของการเขียนงานนั้นตกอยู่ในลักษณะที่เน้นการแสวงหาพันธมิตรของชนชั้นล่างผู้ถูกกดขี่เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมที่มีความเสมอภาคเท่าเทียมกันซึ่งถูกเรียกว่าประชาธิปไตย ซึ่งแต่เดิมนั้นจะเห็นได้ว่างานของกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมืองและงานของ พ.ค.ท. นั้น มีวิาทะสำคัญในเรื่องของสถานภาพของสังคมไทยภายใต้การให้คำอธิบายถึงลักษณะ mode of production ของไทย ไม่ว่าจะถูกเรียกว่าเป็นแบบกึ่งเมืองขึ้น กึ่งศักดินา

สังคมพลังน้ำ หรือแบบเอเชีย โดยมีนัยยะสำคัญว่านายทุนนั้นเป็นกองหน้าประชาธิปไตยบนแนวคิดที่ว่าทุนนิยมกับประชาธิปไตยมีความเกี่ยวพันกันอย่างแนบแน่นและการที่นายทุนไทยอ่อนแอไม่ก้าวพ้นจากพันธนาการของศักดินานี้เองทำให้ประชาธิปไตยในชั้นแรกไม่เกิดขึ้น และก็ไม่นำไปสู่การต่อสู้ที่ชัดเจนเพื่อผู้ยากไร้ไปสู่สังคมนิยมเองในชั้นต่อมา

การขาดช่วงของงานเขียนในกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมืองในเรื่องของชนชั้นและวิถีการผลิต ภายหลังการปิดตัวลงของวารสารเศรษฐศาสตร์การเมืองในต้นทศวรรษที่ 90 และการหันเหทิศทางไปเน้นหนักในเรื่องการอธิบายการล่มสลายของชุมชนหมู่บ้านและการพึ่งพาตนเองของชุมชนชนวนการทางสังคม เศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อม ผู้หญิง และงานเขียนที่ซับซ้อนขึ้นในรายละเอียดของการศึกษาการต่อรองของชนวนการกรรมกรไทยกับรัฐและนายจ้างของเหล่า (อดีต) สมาชิกกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง มีนัยยะของการสะท้อนความหลากหลายที่เกิดขึ้นในกระบวนการทางสังคมรูปแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในฐานะที่ไทยได้เผชิญประสานเข้ากับระบบทุนนิยมโลกมากขึ้นจนอาจกล่าวได้ว่าเรื่องของการถกเถียงว่าสังคมไทยเป็นสังคมทุนนิยมหรือไม่นั้นไม่ได้เป็นประเด็นในการถกเถียงทางทฤษฎีอีกต่อไปแล้ว หลังจากการเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว และการเข้ามามีอำนาจทางการเมืองของ พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ และกลุ่มราชครู ในช่วง พ.ศ. 2531-2534 ซึ่งเป็นรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งรัฐบาลแรกนับตั้งแต่ พ.ศ. 2519 เป็นต้นมา อย่างไรก็ดีการรัฐประหารในปี 2534 และการลุกฮือขึ้นของประชาชนในเดือนพฤษภาคมปี 2535 ที่ได้รับการกล่าวขานว่าเป็นการปฏิวัติของชนชั้นกลาง ได้ทำให้เกิดการย้อนกลับมาพิจารณาเรื่องของการศึกษาการจัดช่วงชั้นทางสังคมและการเคลื่อนไหวของชนชั้นในทางประวัติศาสตร์อีกครั้งหนึ่ง ซึ่งการกลับมาในครั้งนี้ ประเด็นของเรื่อง mode of production ถูก take if for granted ไปแล้วทำให้การอธิบายบทบาทและการคงอยู่ของชนชั้นกลางไทยถูกอธิบายควบคู่ไปกับเรื่องของ democratization โดยตรงโดยไม่ผ่านเรื่องของการพัฒนาการของระบบทุนนิยม ดังนั้นข้อถกเถียงหลักจึงไปอยู่ที่ว่า ชนชั้นกลางมีความสัมพันธ์กับประชาธิปไตยอย่างไรมากกว่าเรื่องของชนชั้นกลางมีบทบาทใน relation of production ภายใต้ mode of production อย่างไร

ข้อสังเกตประการสุดท้ายในหัวข้อนี้คือ กลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมืองกับชนชั้นกลางนั้น มีความสัมพันธ์กันอย่างไรในด้านกระบวนการคิด พวกเขาเหล่านั้นมีลักษณะของ false consciousness หรือไม่

2.2 การนิยามแบบ Weberian ในสังคมไทย

ศิริพรกล่าวว่าการจัดแบ่งกลุ่มชนตามแนวคิดแบบ Weberian นั้นเน้นเพียงการจัดระเบียบชนชั้นทางสังคมผ่านการนิยามชนชั้นทางสังคมโดยใช้อาชีพเป็นเกณฑ์ ไม่เน้นความเคร่งครัดในเรื่องเกณฑ์ในการชี้วัด ทำให้การกำหนดฐานะของชนชั้นกลางในงานต่าง ๆ ตามแนวคิดนี้ขาดบรรทัดฐานในการกล่าวถึงร่วมกัน และทำให้งานศึกษาเรื่องของชนชั้นตามแนวคิดนี้ไม่ค่อยได้รับความสนใจเท่าที่ควร (ศิริพร ยอดกมลศาสตร์,

2539, 147) ซึ่งในการวิจารณ์หัวข้อแรกก็ได้กล่าวไว้แล้วว่าสิ่งที่น่าจะนำมาพิจารณาก็คือลักษณะของความตายตัวและนัยยะของความเท่าเทียมกันผ่านโอกาสในการเข้าสู่ตลาดน่าจะได้รับการพิจารณาว่าเป็นจุดอ่อนของ Weberian หากเราจะวิจารณ์แนวคิดนี้บนแว่นตาของ Marxist ทั้งนี้เนื่องจากการเน้นเรื่องอาชีพนั้นเป็นสิ่งที่ Wright (1985) เรียกว่าเป็นความสัมพันธ์แบบเทคนิค หมายถึงว่าเราให้นิยามของอาชีพต่าง ๆ จากการอธิบายว่าเขาทำอะไร แต่ในเรื่องของชนชั้นแบบ Marxist นั้นเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมโดยพิจารณาความสัมพันธ์กันระหว่างชนชั้นนั่นเอง

ประเด็นต่อมาก็คือหากไม่นับถึงแนวคิด Weberian ใหม่ ๆ ที่กล่าวถึงความขัดแย้งทางชนชั้นมากขึ้น และได้ขยายการอธิบายออกไปจากเรื่องของการเน้นปัจจัยทางเศรษฐกิจอย่างเดียวแบบ Marxist เช่นงานของ Dahrendorf และ Goldtrope เราจะเห็นถึงความสัมพันธ์ของงานที่ศึกษาการจัดช่วงชั้นและเรื่องของชนชั้นกลางที่อาศัยแนวคิด Weberian ที่ปรากฏในสังคมไทยดังที่ศิริพรได้กล่าวถึงในรายละเอียด (ศิริพร ยอดกมลศาสตร์, 2538, 21-26 และ 34-35) ว่ามีความสัมพันธ์กับพัฒนาการของการศึกษาทางสังคมวิทยากระแสหลักโดยเฉพาะในอเมริกาที่ได้รับอิทธิพลจากงานของ Parsons ในเรื่อง Structural Functionism ที่มีแนวโน้มเน้นพิจารณาความเป็นระเบียบเรียบร้อยในสังคมมากกว่าความขัดแย้งในสังคม (ซึ่งแนวคิดในประการหลังเป็นพื้นฐานของแนวคิดเรื่องของชนชั้นของ Marxist) และแนวคิด Positivism ที่เน้นอัตวิสัยในการศึกษาและมุ่งใช้เครื่องมือทางวิทยาศาสตร์ในการวัดค่าต่าง ๆ อย่างเที่ยงตรงปราศจากอคติโดยสามารถแยกเรื่องที่จะศึกษาออกมาเป็นวัตถุในการศึกษาได้โดยไม่เกี่ยวข้องกับตัวผู้ศึกษาได้ นอกจากนี้แล้วการพยายามจัดช่วงชั้นทางสังคมออกเป็นลำดับชั้นต่าง ๆ จากสูงไปต่ำยังมีนัยยะของการยอมรับความชอบธรรมผ่านความยอมรับร่วมกันของค่านิยมต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับความสำคัญของหน้าที่เฉพาะต่าง ๆ ซึ่งแนวคิดนี้ได้รวมเอาการตัดสินทางคุณธรรมที่พิจารณาว่าความไม่เท่าเทียมกันทางเศรษฐกิจบนโอกาสในการเข้าสู่ตลาดที่เท่ากันเป็นเรื่องที่ปกติเข้าไว้ด้วย (Crompton, 1993, 6-7) ดังนั้นหากจะพิจารณาโดยใช้ข้อกล่าวหานี้ต่อกลุ่ม Weberian ไทย ก็จะกล่าวได้ว่างานทั้งหมดที่มีเป็นเพียงการแสดงออกถึงค่านิยมและสถานะการดำรงอยู่ของกลุ่มคนต่าง ๆ ที่มีความชอบธรรมอยู่ในตัวเองอยู่แล้ว การศึกษาในเรื่องสภาพและเกียรติภูมิมิได้กล่าวถึงว่าสังคมที่มีลำดับชั้นนั้นมีความไม่เท่าเทียมกันซึ่งมีที่มาจากการกดขี่ขูดรีดและครอบงำซึ่งมิใช่เรื่องที่จะเพิกเฉยบนความเป็นอัตวิสัยได้ ข้อวิจารณ์ในแนว Marxist เช่นนี้อาจสามารถนำไปใช้วิจารณ์แนวคิดเรื่อง ระบบอุปถัมภ์เช่นงานของ อคิน รพีพัฒน์ ที่ศึกษาการจัดระเบียบทางสังคมในยุคต้นรัตนโกสินทร์ (Akin Rabibhadana, 1969) และความสัมพันธ์แบบลูกพี่ลูกน้องในสลัมกรุงเทพฯ (Akin Rabibhadana, 1978) ที่เน้นเรื่องของการแลกเปลี่ยนความจงรักภักดีกับบริการและความคุ้มครองระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้ใต้อุปถัมภ์ได้เช่นกัน

งานที่ศิริพรนำมาใช้เป็นหลักของกลุ่มนี้ได้แก่วิทยานิพนธ์ปริญญาเอกสาขามานุษยวิทยาของจูรี วิจิตรวาทกร (Juree Namsirichai Vichit-Vadakarn, 1979) ซึ่งทำงานชาติพันธุ์วรรณา (ethnography)

กับชนชั้นกลางสองกลุ่มในกรุงเทพฯ คือ พนักงานของการรถไฟแห่งประเทศไทย และพ่อค้าจีนที่ตลาดกลาง ซึ่งในประเด็นนี้สิ่งที่น่าจะได้นำมาพิจารณาเพิ่มเติมก็คืองานเขียนของจूरืแทนที่จะนำไปสู่การให้คำตอบใหม่ ๆ ในเรื่องของชนชั้นกลางไทย กลับถูกรวบงำโดยวาทกรรมของการศึกษาจาก สำนักบางชั้น หรือนักมานุษยวิทยาอเมริกันที่มีศูนย์กลางที่มหาวิทยาลัย Cornell ซึ่งเข้ามาศึกษาโครงสร้างของสังคมไทย หลังสงครามโลกครั้งที่สอง เช่น Sharp, Hanks, และ Skinner โดยเฉพาะ Skinner (1957) ซึ่งศึกษาเรื่องของชุมชนจีนในสังคมไทยและการปรับตัวของคนจีนเข้ากับสังคมไทยผ่าน นโยบายการผสมกลมกลืนทางเชื้อชาติ ด้วยเหตุนี้งานของจूरืจึงกลายเป็นเรื่องของการผสมกันของการจัดช่วงชั้นทางสังคมบนคำอธิบายหลักในเรื่องของความเป็นจีนและไทยโดยไม่สามารถอธิบายการเคลื่อนไหวภายในของแต่ละกลุ่ม ตลอดจนความสัมพันธ์ของสองกลุ่มนี้ที่มีต่อกันได้แต่อย่างใด

2.3 การนิยามชนชั้นกลางในบริบทของสังคมไทย?

“คนชั้นกลางไทยไม่ได้ผลิตนักคิดของตนเอง .. ฐานอำนาจของคนชั้นกลางไทยจึงอยู่ที่เงินและอำนาจเท่านั้น ไม่มีรากฐานทางปรัชญาสำหรับจรรยาบรรณและอำนาจนั้นอย่างแข็งแกร่ง”

นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2536). *วัฒนธรรมของคนชั้นกลางไทย*.

หากจะพิจารณาจากข้อสังเกตของศิริพรว่า การมิได้กล่าวถึงชนชั้นกลางจากรากฐานทางทฤษฎี เป็นสิ่งที่ไม่เพียงพอในทางวิชาการ (ศิริพร ยอดกมลศาสตร์, 2539, 143) ก็เป็นที่น่าสงสัยว่าการนิยามชนชั้นกลางในกลุ่มนี้โดยเฉพาะงานของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536) และนครินทร์ เมฆไตรรัตน์ (2528) จะมีประโยชน์อะไรในการนำมาถกเถียงในที่นี้และในการใช้เป็นหลักฐานในข้อเสนอของศิริพรในช่วงหลังของบทความและวิทยานิพนธ์ว่าด้วยเรื่องบทบาทของชนชั้นกลางในสังคมไทย คำถามก็คือนักคิดกลุ่มนี้มีได้ยึดถือกลุ่มทางทฤษฎีอย่างเคร่งครัดแต่อาศัยปรากฏการณ์จริงในสังคมมาอธิบาย? หรือว่าเขาใช้ทฤษฎีอื่นที่ศิริพรไม่ได้สนใจเพราะไม่ได้อยู่ในกรอบ Marxist และ Weberian ตามที่ศิริพรใช้เป็นแกนในการศึกษาหรือเป็นแว่นตาที่เขามองมาตั้งแต่ต้นกันแน่? พวกเขาเหล่านั้นซ่อนความหมายอะไรไว้ในงานของเขาบ้าง?

ข้อวิจารณ์ที่ศิริพรกล่าวหานิธิในหน้าที่ 148 ของบทความว่า การนิยามของนิธิมีลักษณะของทั้ง Marxist และ Weberian คือไม่ยอมรับว่าชนชั้นกลางเป็นชนชั้นที่ดำรงอยู่จริงในสังคม และให้ความสำคัญกับการดำรงอยู่อย่างเหนียวแน่นของระบบศักดินา รวมทั้งการเน้นเรื่องสถานภาพทางสังคม ซึ่งนิธิไม่สามารถทำให้เกิดความกระจ่างชัดทางทฤษฎี แต่ทำให้คำอธิบายปรากฏการณ์และบทบาทที่เป็นไปของชนชั้นกลางชัดเจนขึ้นนั้น ความน่าสนใจน่าจะอยู่ที่ว่าศิริพรกับนิธิใช้ทฤษฎีคนละชุดกันโดยที่ศิริพรเน้นไปผูกติดกับเรื่องของการอธิบายแบบเน้นการจัดแบ่งชั้นทางสังคมในระดับโครงสร้าง ➡ การมีจิตสำนึกในเรื่องของชนชั้น ➡ การเคลื่อนไหวของชนชั้นผ่านจิตสำนึกนั้น ในขณะที่นิธิ และแม้

แต่งงานของสังคิต (2536) ในรวมบทความของเศรษฐศาสตร์การเมืองที่ศิริพรใช้เป็นหลักในการศึกษากลับได้อิทธิพลของ E.P. Thompson นักประวัติศาสตร์ Marxist ที่ให้คำจำกัดความชนชั้นในลักษณะของพลังนามธรรมซึ่งมีผลกระทบทางสังคมจริงเกิดขึ้นตามมาในฐานะที่เป็นปรากฏการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่ไม่จำเป็นต้องเป็นเรื่องของโครงสร้าง หรือลำดับชั้นของคน และก็นั่นในเรื่องของวัฒนธรรมและประสบการณ์จริงที่เข้าไปกำหนดจิตสำนึกทางชนชั้นมากกว่าเรื่องของโครงสร้างทางเศรษฐกิจอย่างเดียว (Thompson, 1968, 9. in Crompton, 1993, 37) เพราะถือว่าเราไม่สามารถแยกคำอธิบายเรื่องของชนชั้นออกจากจิตสำนึกทางชนชั้นได้เลย

ในประการต่อมาศิริพรไม่ได้ให้ความสำคัญกับข้อถกเถียงหลักระหว่างนิธิกับจักรทิพย์ในเรื่องการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจไทยในต้นรัตนโกสินทร์แต่ประการใด (ดูรายละเอียดในสมศักดิ์, 2525) ซึ่งจะทำให้ศิริพรชัดเจนขึ้นในเรื่องของแนวคิดในเรื่อง Historical Sociology ของนิธิที่อิงกับแนวคิดของ Weber ที่ให้ความสำคัญการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและระบบคิดก่อนและควบคู่กับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในงานเรื่องวัฒนธรรมกระฎุมพีกับบรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2525) ที่มีเค้าโครงของ The Protestant Ethics and the Spirit of Capitalism ของ Weber อยู่ด้วย

ข้อน่าสังเกตก็คือเราสามารถจะพิจารณางานเขียนทางประวัติศาสตร์ของนิธิ (2525) และโดยเฉพาะอย่างยิ่งของ นครินทร์ (2528) ที่ศึกษาการเข้ามีส่วนร่วมในการปฏิวัติสยาม 2475 ในฐานะของงานที่รองรับการเติบโตของชนชั้นกลางไทยที่แสวงหาประวัติศาสตร์ของตัวเองได้หรือไม่ ในขณะที่เราเคยพิจารณาว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ที่เน้นรัชสมัยและพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์เป็นประวัติศาสตร์ของชนชั้นสูง และเราเคยแสวงหาประวัติศาสตร์ของชนชั้นล่างที่ถูกกดขี่ขูดรีดในงานโฉมหน้าศักดินาไทยของจิตร ภูมิศักดิ์ ตลอดจนการแสวงหารากเหง้าของการกดขี่ขูดรีดในระบบทุนนิยมผ่านสนธิสัญญาบาวริงและการร่วมมือของนายทุนและศักดินาในงานของจักรทิพย์ มาแล้ว

3. บทบาทของชนชั้นกลางในสังคมไทย

ภายหลังจากการค้นพบของศิริพรว่าชนชั้นถูกกำหนดโดยโลกของการทำงานและระบบเศรษฐกิจ และชนชั้นกลางมีลักษณะสำคัญที่เป็นคนทำงาน ความมั่นคงและความก้าวหน้าในทางการทำงานจึงเป็นสิ่งที่พวกเขาปรารถนา และไม่ว่าจะนิยามชนชั้นกลางจากแนวคิดทฤษฎีใด กลุ่มคนซึ่งถูกจัดให้เป็นชนชั้นกลางที่ปรากฏขึ้นในสังคมไทยประกอบด้วยคนสองกลุ่ม ได้แก่ พ่อค้า (รายย่อย) และคนงานปกรชาว (ศิริพร ยอดกมลศาสตร์, 2539, 149) ศิริพรได้ก้าวไปสู่การอธิบายบทบาทของชนชั้นกลางในสังคมไทยอย่างเป็นระบบและมีความต่อเนื่อง (ดูเรื่องเดียวกัน, 150-153 และศิริพร ยอดกมลศาสตร์, 2538, 40-45. และ บทที่ 4) แต่อย่างไรก็ดีข้อวิจารณ์เดิมที่ผู้เขียนได้กล่าวไว้แล้วก็กลับเข้ามาใช้ตรงนี้ได้อีก กล่าวคือศิริพรและงานว่าด้วยเรื่องชนชั้นและชนชั้นกลางโดยส่วนใหญ่มีความพยายามที่จะแยกเรื่องของโครงสร้างและ

การเคลื่อนไหวจริงของชนชั้นผ่านการพัฒนาทางจิตสำนึกออกจากกันอย่างแยกขาดบนแนวคิดที่แยกโครงสร้างทางชนชั้นออกจากจิตสำนึกและการเคลื่อนไหวของชนชั้นเป็นลำดับขั้นเพราะเชื่อว่าแนวคิดเรื่องชนชั้นกลางและชนชั้นกลางเป็นเรื่องที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ การอธิบายจึงมักจะไปหยุดอยู่กับการไม่เคลื่อนไหวและการเข้าข้างนายทุนของชนชั้นกลางบนความไม่สมบูรณ์ในการพัฒนาทางจิตสำนึกของชนชั้นกลาง ซึ่งไม่เป็นไปดังใจของ Marxist ที่โยงจิตสำนึกของชนชั้นกลางไปสู่เป้าหมายทางสังคมนิยม เหตุการณ์พฤษภาทมิฬเป็นการหันมาสนใจปัญหาทางการเมืองของชนชั้นกลางอีกครั้งหนึ่ง เพื่อสร้างข้อเรียกร้องทางเศรษฐกิจการเมืองที่เกี่ยวพันกันอย่างแนบแน่น แต่อย่างไรก็ดีก็มิได้เป็นเครื่องยืนยันว่าชนชั้นกลางได้พัฒนาจิตสำนึกทางชนชั้นแล้ว เพราะสิ่งที่ปรากฏก็มีเพียงการต่อต้านความพยายามกลับมาของอำนาจรัฐแบบเผด็จการทหารเท่านั้น แต่เป้าหมายของการพัฒนาเพื่อความเสมอภาคนั้นกลับไม่ปรากฏให้เห็นแม้แต่แต่น้อย (ศิริพร ยอดกมลศาสตร์, 2539, 153)

สิ่งที่น่าจะนำมาพิจารณาในที่นี้คือจะเป็นไปได้ไหมที่จะไม่พิจารณาเหตุการณ์พฤษภาทมิฬให้เลยเถิดไปถึงเรื่องของประชาธิปไตย (แบบสังคมนิยม หรือที่มีนัยยะของความเท่าเทียมกัน) เป็นไปได้ไหมที่จะจำกัดเรื่องของเหตุการณ์ดังกล่าวไว้แคในเรื่องของการเข้ามีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายของชนชั้นกลาง หากเรากำลังพูดถึงชนชั้นกลางที่เป็นนักธุรกิจที่มีได้อยู่บนสายสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์กับผู้กุมอำนาจและนายทุนผูกขาดตัวใหญ่ๆ เราจะเห็นว่ารัฐไทยภายหลัง พ.ศ. 2519 ได้วางระบบความสัมพันธ์แบบ Corporatism ที่เลือกปฏิบัติกับกลุ่มพลังหลักทางสังคมกลุ่มใหญ่ๆ เช่น นายทุนและนักธุรกิจรายย่อยผ่านโครงสร้างหอการค้าและ กรอ. และกรรมกรทั้งปกขาวและปกน้ำเงินผ่านสหภาพแรงงาน ต่อมาการขึ้นมีอำนาจของรัฐบาลชาติชายกลับทำลายพัฒนาการเชิงสถาบันนี้ลงและกลับไปใช้ลักษณะความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์โดยเน้นการเข้ามามีอำนาจของเจ้าพ่อท้องถิ่นที่อยู่บนระบบอุปถัมภ์และการผูกขาด สิ่งนี้แสดงออกจากการยึดยึดอุดมการณ์ของชนชั้นกลางในเมืองผ่านลงไปชนบท ว่าการซื้อเสียงเป็นเรื่องที่ชั่วร้าย และนอกจากนี้การขึ้นมามีอำนาจของ ร.ส.ช. กลับทำลายระบบสหภาพแรงงานตามลงไปอีก หากเราพิจารณาถึงความจำเป็นเชิงสถาบันดังกล่าวก็จะพบว่าเหตุการณ์พฤษภาทมิฬนั้นเป็นชัยชนะของชนชั้นกลางในเขตเมืองหลวงในการนำกลับมาซึ่งระบบเศรษฐกิจบนพื้นฐานทางจริยธรรมหรือความโปร่งใสในบรรทัดฐานของชนชั้นกลางในเมืองที่ไม่ได้ยึดติดกับระบบสายใยอุปถัมภ์ และความสามารถในการเข้าถึงการกำหนดนโยบายของพลังกรรมกรเดิมที่ถูกบ่อนทำลายลงในยุค ร.ส.ช.

อย่างไรก็ดีข้อพิพาทระว่างในการใช้แนวคิดเรื่องชนชั้นและชนชั้นกลางในสังคมไทยก็คือการที่จะต้องให้ความสำคัญกับการตรวจสอบทฤษฎีที่นำเข้ามาจากสังคมที่เป็น advanced capitalism กับสังคมไทยที่มีลักษณะผสมของหลายส่วนเข้าด้วยกันเช่นส่วนของ labour intensive sector ซึ่งเป็นการโยกย้ายมาจากประเทศตะวันตกตั้งแต่ทศวรรษที่ 70 ซึ่งก่อให้เกิดชนชั้นแรงงานแบบเดิมๆ ตามทฤษฎีเก่าเรื่องชนชั้นและส่วนก้าวหน้าบนพื้นฐานของ financial sector ที่เชื่อมโยงกันทั่วโลกโดยเฉพาะในเมืองใหญ่ ผ่าน

เรื่องของ globalisation และการใช้ชีวิตในรูปแบบใหม่โดยเฉพาะเรื่องของการบริโภคในเมืองหลวง นอกจากนี้ยังมีเรื่องของแรงงานใน informal sector ที่อาจเกี่ยวข้องกับเรื่องของ underclass ที่เป็นกลุ่มที่ต้องพึ่งพาการช่วยเหลือจากรัฐและก็ไม่มีสิทธิในการแสดงความคิดเห็นบนการเมืองรูปแบบปัจจุบันที่ยังวางตัวอยู่บนแนวคิดเรื่องการบริหารทุนกับแรงงานบนคณะกรรมการไตรภาคี ที่กล่าวมานี้มิได้มีจุดมุ่งหมายที่จะกลับไปสู่วิวาทะเรื่อง mode of production อีกครั้งหรือสร้างเขตปลอดทฤษฎีตะวันตกแต่อย่างใดเพียงแต่อยากจะชี้ให้เห็นถึงความซับซ้อนในปรากฏการณ์จริงทางสังคม โดยทั้งนี้ยังไม่จำเป็นที่จะต้องก้าวไปพูดถึงเรื่องของ เพศ และขบวนการสังคมในรูปแบบอื่น ๆ ที่ไม่ได้วางอยู่บนเรื่องของความสัมพันธ์ในการผลิตในสังคมอย่างเดียวเช่นเรื่องของขบวนการทางสิ่งแวดล้อม และขบวนการสังคมในเมือง เป็นต้น

ท้ายสุดผู้เขียนเห็นว่าการแบ่งแยกคนออกเป็นชนชั้นต่าง ๆ นั้นล้วนแล้วแต่มีจุดมุ่งหมายเบื้องหลังหรือมีผลกระทบในความสัมพันธ์ทางสังคมต่อไปในอนาคตด้วยกันทั้งสิ้นไม่ว่าจะเป็นการจัดแบ่งแบบใช้สามัญสำนึกหรือใช้ทฤษฎีอย่างโจ่งแจ้ง หรือใช้ทฤษฎีเข้าไปศึกษาการก่อตัวทางประวัติศาสตร์ของชนชั้น การจัดแบ่งหรือสำรวจประชากรตามอาชีพของหน่วยงานรัฐบาล และการแบ่งคนออกเป็นกลุ่มตามแผนการตลาดของธุรกิจต่าง ๆ ดังที่ส่วนหนึ่งได้สะท้อนออกมาในงานเขียนทางวิชาการข้างต้น

บรรณานุกรม

- นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. (2528). ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาของการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองสยามระหว่าง พ.ศ. 2470-2480. วิทยานิพนธ์ปริญญาประวัติศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นภาพร อติวานิชยพงศ์. (2531). พัฒนาการความคิดเศรษฐกิจศาสตร์การเมืองตั้งแต่ พ.ศ. 2475 - ปัจจุบัน. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- นิติ เอียวศรีวงศ์. (2525). ปากไก่และใบเรือ รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.
- นิติ เอียวศรีวงศ์. (2536). “วัฒนธรรมของคนชั้นกลางไทย” ใน สังคิดและผาสุก (บ.ก.)
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. (2536). “ทฤษฎีชนชั้นกลาง” ในสังคิดและผาสุก (บ.ก.)
- พัฒนา ร่มยสุตร. (2500). “วิเคราะห์เรื่องชนชั้นของสังคมไทยปัจจุบัน.” ใน ริงสรร์ค ณะพรพันธุ์. (บ.ก.) 2519. สังคมกับเศรษฐกิจ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. (2525). “สังคมไทยจากศักดินาสู่ทุนนิยม”. วารสารธรรมศาสตร์ เล่มที่ 2. มิ.ย.
- สังคิด พิริยะรังสรรค์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร. (บ.ก.). (2536). ชนชั้นกลางบนกระแสประชาธิปไตยไทย. กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สังคิด พิริยะรังสรรค์. (2536). “ลูกจ้าง คนจนเมือง กับเหตุการณ์เดือนพฤษภาคม.” ในสังคิดและผาสุก (บ.ก.)
- ศิริพร ยอดกมลศาสตร์. (2538). แนวคิดว่าด้วยชนชั้นกลางในสังคมไทย วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตร์มหาบัณฑิต. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิริพร ยอดกมลศาสตร์. (2539). “แนวคิดว่าด้วยชนชั้นกลางในสังคมไทย” วารสารสังคมศาสตร์. ปีที่ 30 ฉบับที่ 2. (ฉบับเดียวกันนี้)
- วรวิทย์ เจริญเลิศ. (2536). “ชนชั้นกลางกับเหตุการณ์พฤษภาคม ฝ่ายประชาธิปไตย หรือรัฐปฏิการ?” ในสังคิดและผาสุก (บ.ก.)
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2536). “มือบมือถือ” ชนชั้นกลางและนักธุรกิจกับพัฒนาการประชาธิปไตย. กรุงเทพฯ: มติชน.

- Akin Rabibhadana. (1969). *The organization of Thai society in the early Bangkok period, 1782-1873*. Department of Asian Studies, Southeast Asia Program, Data Paper No. 74. Ithaca: Cornell University
- Akin Rabibhadana. (1978). *Rise and Fall of a Bangkok Slum*. Bangkok: Thai Khadi Research Institute, Thammasart University.
- Crompton, R. (1993). *Class and stratification: An introduction to current debates*. Cambridge: Polity Press.
- Hayek, F.A. (1967). *The intellectuals and socialism*. in Hayek, F.A. (1967). **Studies in philosophy, politics and economics**. Chicago: University of Chicago Press.
- Juree Namsirichai Vichit-Vadakarn. (1979). *Not too high and not too low: A comparative study of Thai and Chinese middle class life in Bangkok, Thailand*. Ph. D dissertation, University of California, Berkeley
- Skinner, W.G. (1957). *Chinese society in Thailand: An analytical history* Ithaca: Cornell University Press.
- Thompson, E.P (1968). *The making of the English working class*. Middlesex. Penguin.
- Tucker, R.C (ed). (1978). *The Marx-Engels reader* 2nd edition. New York. Norton.
- Wright, E.O. (1985). *Classes*. London: Verso.